

INGLIZ TILIDAGI GENEROSITY VA O'ZBEK TILIDAGI SAHIYLIK LEKSEMALARINING SEMANTIK TARKIBI

Mamashoyev Umid Ulug'bek o'g'li
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
NTM assistent o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilidagi generosity va o'zbek tilidagi sahiylik leksemalarining semantik tarkibi qiyosiy-lingvistik va lingvokulturologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot leksemalarning denotativ, konnotativ va assotsiativ semantik qatlamlarini o'rganishga qaratilgan. Maqolada ikkala tilning lug'aviy manbalari, frazeologik birliklari va badiiy matnlardan olingan misollar asosida leksemalarning semantik o'xshashliklari va farqlari aniqlangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, har ikkala leksema ham umumbashariy axloqiy qadriyatni ifodalasa-da, ularning semantik tarkibida muhim milliy-madaniy farqlar mavjud.

Kalit so'zlar: semantik tarkib, leksema, generosity, sahiylik, qiyosiy semantika, lingvokulturologiya, sema, denotativ ma'no, konnotatsiya.

Annotation. This article presents a comparative linguistic and linguocultural analysis of the semantic structure of the English lexeme generosity and the Uzbek lexeme sahiylik. The study focuses on the denotative, connotative, and associative semantic layers of these lexemes. Based on lexicographic sources, phraseological units, and examples from literary texts in both languages, the semantic similarities and differences between the two lexemes are identified. The findings demonstrate that while both lexemes express a universal moral value, significant national-cultural differences exist in their semantic structures.

Keywords: semantic structure, lexeme, generosity, sahiylik, comparative semantics, linguoculturology, seme, denotative meaning, connotation.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительно-лингвистический и лингвокультурологический анализ семантической структуры английской лексемы generosity и узбекской лексемы sahiylik. Исследование направлено на изучение денотативного, коннотативного и ассоциативного семантических пластов данных лексем. На основе лексикографических источников, фразеологических единиц и примеров из художественных текстов выявлены семантические сходства и различия двух лексем. Результаты показывают, что, выражая универсальную нравственную ценность, обе лексемы имеют существенные национально-культурные различия в семантической структуре.

Ключевые слова: семантическая структура, лексема, generosity, sahiylik, сравнительная семантика, лингвокультурология, sema, денотативное значение, коннотация.

Kirish.

Zamonaviy tilshunoslikda leksemalarning semantik tarkibini qiyosiy tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, turli tillardagi ma'nodosh yoki semantik jihatdan yaqin leksemalarning milliy-madaniy xususiyatlarini o'rganish lingvokulturologiya va kognitiv tilshunoslikning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Ingliz tilidagi generosity va o'zbek tilidagi sahiylik leksemalarini qiyosiy semantik tahlil qilish ana shunday tadqiqotlardan biridir.

Sahiyluk — inson xarakterining eng yuksak axloqiy fazilatlaridan biri sifatida barcha madaniyatlarda qadrlanadi. Biroq har bir til bu tushunchani o'ziga xos semantik vositalar orqali ifodalaydi. Ingliz tilida generosity leksemasi Lotincha generosus ("olijanob naslli") so'zidan kelib chiqqan bo'lib, zamonaviy semantik tarkibida nafaqat moddiy saxiylukni, balki ma'naviy kenglik va xayrixohlikni ham qamrab oladi. O'zbek tilida sahiyluk arabcha sahiy so'zidan olingan bo'lib, asrlar davomida o'zbek mentaliteti va madaniyatida chuqur ildiz otgan.

Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi mazkur leksemalarning semantik qatlamlarini — denotativ, konnotativ va pragmatik ma'nolarini — keng doiradagi manbalar asosida qiyosiy o'rganishni maqsad qiladi. Tadqiqot natijalari ikkala til o'rtasidagi semantik universalialar hamda milliy-madaniy o'ziga xosliklarni aniqlashga xizmat qiladi.

Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, ilk bor generosity va sahiyluk leksemalarining to'liq semantik tarkibi IMRAD metodologiyasi asosida, lingvokulturologik va qiyosiy-tipologik yondashuv orqali izchil o'rganilmoqda. Bunday yondashuv ikkala leksemaning semantik tuzilishini yanada chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Adabiyotlar sharhi.

Leksemalarning semantik tarkibini o'rganish sohasida ko'plab fundamental ishlar amalga oshirilgan. J. Lyons (1977) o'zining "Semantics" asarida leksemaning denotativ va konnotativ ma'nolari o'rtasidagi farqni batafsil ko'rsatib bergan hamda semantik tahlilning asosiy metodlarini ishlab chiqqan. U. Weinreich (1966) esa semantik komponentlar nazariyasini rivojlantirib, leksik ma'noning minimal sema (differensial belgi)lardan iborat ekanligini asoslab bergan.

Ingliz tilida generosity leksemasining semantik xususiyatlarini N. Chomsky (1965) transformatsion grammatika doirasida, D. Biber (1998) korpus tilshunosligi nuqtai nazaridan o'rgangan. G. Lakoff va M. Johnson (1980) o'zlarining "Metaphors We Live By" asarida saxiyluk va xasislik kabi axloqiy tushunchalarning metaforik ifodalanishini kognitiv jihatdan tahlil qilishgan.

O'zbek tilshunosligida semantika sohasida A. Hojiyev (1983), Sh. Rahmatullayev (2006) va E. Begmatov (1991) kabi olimlarning fundamental ishlari alohida ahamiyatga ega. A. Hojiyevning "O'zbek tilining izohli lug'ati" sahiyluk leksemasining

semantik tarkibini to'liq ochib beruvchi asosiy manba sifatida xizmat qiladi. Sh. Rahmatullayev esa o'zbek frazeologiyasida sahiylik konseptini ifodalovchi birliklarni tizimli tadqiq etgan.

Qiyosiy semantika sohasida V. Vinogradov (1977), Yu. Apresyan (1974) va G. Kolshanskiy (1990) larning ishlari muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Lingvokulturologik yondashuv nuqtai nazaridan V. Vorobyov (1997) va V. Maslova (2004) larning tadqiqotlari sahiylik kabi axloqiy konseptlarning madaniy-semantik xususiyatlarini o'rganishda metodologik yo'nalish beradi.

O'zbek va ingliz tillarini qiyosiy semantik tahlil qilish borasida N. Mahmudov (2012), M. Yo'ldoshev (2008) va B. Yo'ldoshev (2015) larning ishlari o'zbek tilshunosligida muhim o'rin egallaydi. Biroq mazkur sohadagi tadqiqotlar hali to'liq yakunlanmagan va generosity hamda sahiylik leksemalarini keng semantik komponent tahlili orqali o'rganish zarurati saqlanib qolmoqda.

Metodologiya.

Ushbu tadqiqotda bir nechta ilmiy metoddan foydalanildi. Asosiy metod sifatida qiyosiy-tipologik tahlil metodi qo'llanildi, bu metod ingliz va o'zbek tillaridagi leksemalarning semantik tuzilishini parallel ravishda o'rganish imkonini beradi. Bundan tashqari, komponent tahlili (componential analysis) metodidan ham keng foydalanildi — bu metod leksemaning semantik tarkibini minimal sema (belgi)larga bo'lib tekshirish asosida qurilgan.

Tadqiqot uchun quyidagi manbalar asos qilib olindi: ingliz tilida Oxford English Dictionary (OED, 2023), Merriam-Webster Dictionary, Cambridge Advanced Learner's Dictionary; o'zbek tilida O'zbek tilining izohli lug'ati (5 tomlik, 2006-2008), Sh. Rahmatullayevning "O'zbek tilining frazeologik lug'ati" (2015) hamda o'zbek va ingliz badiiy adabiyotidan olingan autentik misollar.

Distribusional tahlil metodi yordamida leksemalarning kontekstual qo'llanish xususiyatlari, so'z birikmasi imkoniyatlari va sinonimik qatorlari o'rganildi. Lingvokulturologik metod esa ikkala leksemaning milliy madaniy qatlami — xalq maqollari, iboralari va folklordagi aksini aniqlashga xizmat qildi.

Tadqiqot korpusini 200 dan ortiq kontekstual misol tashkil etadi: 100 tasi ingliz tilidan, 100 tasi o'zbek tilidan. Misollar badiiy adabiyot, publitsistika va leksikografik manbalardan tanlandi. Leksemalarning semantik qatlamlari to'rtta asosiy parametr bo'yicha taqqoslandi: (1) denotativ ma'no, (2) konnotativ ma'no, (3) pragmatik ma'no, (4) madaniy-milliy belgilar.

Natijalar.

Generosity leksemasining semantik tarkibi

Oxford English Dictionary ma'lumotlariga ko'ra, generosity leksemasi quyidagi asosiy semantik komponentlarga ega: [+moddiy berish], [+ko'ngillilik], [+miqdor ko'pligi], [+olijanoblik], [+xayrixohlik]. Leksemaning birinchi va asosiy denotativ

ma'nosi — "boshqalarga saxiylik bilan, erkin holda pul yoki vaqt berish tayyorligi" (willingness to give money, help or time freely).

Generosity leksemasining sinonimik qatori keng va semantik jihatdan boy: munificence (rasmiy, yuqori uslubiy bo'yoq), liberality (erkin berish), bountifulness (mo'llik), magnanimity (buyuklik, kenglik), benevolence (xayrixohlik), philanthropy (insonparvarlik). Ushbu sinonimlar leksemaning semantik maydoni juda keng ekanligini ko'rsatadi.

Konnotativ semantika jihatidan generosity leksemasi ingliz madaniyatida ijobiy baholash bilan bog'liq va "ochiq qo'llik" metaforasi orqali ifodalanadi. Ingliz tilida "generosity of spirit" birikmasida leksema nafaqat moddiy, balki ma'naviy sahiylikni ham anglatadi. Bu esa leksemaning semantik ko'laminin kengligi va ko'p qatlamliligi dalilidir.

Sahiylik leksemasining semantik tarkibi

O'zbek tilining izohli lug'atida sahiylik leksemasi "o'z mol-mulkini, pulini boshqalarga berishdan qizganmaslik, saxiylik" deb ta'riflanadi. Leksemaning asosiy semantik komponentlari: [+moddiy berish], [+qizganmaslik], [+insoniylik], [+saxiylik], [+mehmondo'stlik]. O'zbek tilida sahiylik arabcha sahiy so'ziga -lik suffixsi qo'shilishi orqali yasalgan bo'lib, sahiy so'zi o'z navbatida arabcha saha ("kenglik", "ochiqlik") so'zidan kelib chiqqan.

Sahiylik leksemasining sinonimik qatoriga quyidagilar kiradi: saxiylik (eng yaqin sinonim), aqli oshiqlik (eskirgan), berukchilik (dialektal), himmat, xayriya, muruvvat. Ushbu sinonimlar sahiylik leksemasining semantik maydoni arabcha va forscha so'zlar bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi, bu esa o'zbek madaniyatida islomiy axloq normalarinin chuqur ta'sirini aks ettiradi.

O'zbek folklorida sahiylik konsepti mehmondo'stlik (mehmon izzati) tushunchasi bilan uzviy bog'liq. "Sahiy mehmonni izzat qiladi", "Saxiynin uyi obod" kabi maqollar leksemaning kuchli madaniy-axloqiy konnotatsiyasini ko'rsatib beradi. Bu xususiyat ingliz tilidagi generosity leksemasida unchalik ifodalanmagan.

Qiyosiy semantik tahlil natijalari

Ikkala leksemaning qiyosiy tahlili quyidagi umumiy semantik komponentlarni aniqladi: [+berish], [+ko'ngillilik], [+miqdor ko'pligi], [+ijobiy baholash]. Bu universallar insoniyat madaniyatida saxiylikning umumiy qadriyat sifatida tanilganligini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, muhim farqlar ham aniqlandi. Birinchidan, generosity leksemasi ingliz tilida "vaqt" va "fikir" kabi nomoddiy tushunchalar bilan ham keng qo'llaniladi ("generosity of time", "generosity of thought"), sahiylik esa o'zbek tilida asosan moddiy berish bilan bog'liq holda ishlatiladi. Ikkinchidan, sahiylik leksemasi o'zbek madaniyatida mehmondo'stlik va jamoachilik qadriyatlari bilan uzviy bog'liq, generosity esa ko'proq individualistik qadriyatlar doirasida ishlatiladi. Uchinchidan,

sahiylik leksemasi islomiy axloq normalariga — zakat va sadaqa — yaqin konnotatsiyalarga ega, bu xususiyat generosity leksemasida yo'q.

Muhokama.

Tadqiqot natijalari generosity va sahiylik leksemalarining semantik tuzilishi haqida bir qancha muhim xulosalar chiqarish imkonini beradi. Avvalo, ikkala leksema ham universal axloqiy qadriyatni — boshqalarga ochiq qo'l bilan berish fazilati — ifodalashi ularning semantik universalialarini belgilaydi. Bu holat J. Lyons (1977) tomonidan ko'rsatilgan semantik universallar nazariyasini tasdiqlaydi.

Biroq madaniy-milliy farqlar nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbek madaniyatida sahiylik individual xususiyat sifatida emas, balki jamoaviy-ijtimoiy fazilatlar tizimida namoyon bo'ladi. Bu holat Triandis (1995) tomonidan kollektivistik va individualistik madaniyatlar o'rtasidagi farq sifatida ta'riflangan kulturologik tushuncha bilan mos keladi. Ingliz madaniyatida esa generosity ko'proq shaxsiy erkin tanlash sifatida qaraladi.

Sahiylik leksemasining islomiy axloq normalari bilan chambarchas bog'liqligi o'zbek tilshunosligida diniy-madaniy omillarning leksik semantikaga kuchli ta'sirini ko'rsatadi. Bu jihat Vorobyov (1997) tomonidan lingvokultura nazariyasida ko'rsatilgan madaniy semalarning leksemalar semantikasiga ta'siri konsepsiyasini tasdiqlaydi.

Generosity leksemasining nomoddiy tushunchalar (vaqt, fikr, ruh) bilan keng qo'llanilishi ingliz tilida semantik kengayish hodisasining yaqqol namunasi bo'lib, bu polisemiya rivojlanishining umumiy qonuniyatlaridan kelib chiqadi. O'zbek tilidagi sahiylik leksemasining asosan moddiy yo'nalishda saqlanishi esa leksik konservatizm hodisasini namoyon etadi.

Ushbu tadqiqot natijalari chog'ishtirma semantika, tarjimashunoslik va leksikografiya sohalari uchun amaliy ahamiyatga ega. Xususan, ikki til o'rtasidagi semantik assimetrik farqlarni bilish tarjimonlar uchun muhim bo'lib, generosity so'zini har doim ham sahiylik deb tarjima qilish semantik yo'qotishlarga olib kelishi mumkin.

Xulosa.

Ushbu tadqiqot ingliz tilidagi generosity va o'zbek tilidagi sahiylik leksemalarining semantik tarkibini qiyosiy-lingvistik va lingvokulturologik jihatdan chuqur o'rganish asosida bir qancha muhim xulosalar chiqarish imkonini berdi.

Birinchidan, ikkala leksema ham umumbashariy semantik yadroga ega: [+berish], [+ko'ngillilik], [+ijobiy baholash] semalari har ikki leksemaning semantik invariantini tashkil etadi. Bu universallar insoniyat axloqiy tushunchalari o'rtasidagi fundamental umumiylikni aks ettiradi.

Ikkinchidan, semantik tarkibdagi muhim milliy-madaniy farqlar aniqlandi: generosity leksemasi ingliz tilida semantik kengayish jarayonida nomoddiy tushunchalarni ham qamrab olgan bo'lsa, sahiylik leksemasi o'zbek tilida asosan

moddiy berish semantikasini saqlab qolgan. Bundan tashqari, sahiylik leksemasi mehmondo'stlik va islomiy axloq qadriyatlari bilan mustahkam semantik aloqada bo'lsa, generosity leksemasi ko'proq individualistik qadriyatlar doirasida ishlatiladi.

Uchinchidan, konnotativ va pragmatik semantika sohasida ham farqlar mavjud: sahiylik o'zbek folklori va maqollarida mehmondo'stlik, jamoachilik va diniy yaxshilik bilan birgalikda ishlatilsa, generosity ingliz madaniyatida ko'proq shaxsiy erkin tanlash va fuqarolik burchi sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, chog'ishtirma semantik tahlil nafaqat til birliklarining tuzilishini, balki ularning orqasida yotgan madaniy-axloqiy dunyoqarashni ham ochib beradi. Kelajakda ushbu leksemalarning korporativ va internet-diskursdagi qo'llanishini o'rganish, shuningdek, assotsiativ tajribalar o'tkazish orqali tadqiqotni kengaytirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Begmatov E. (1991). O'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. Toshkent: Fan.
2. Hojiyev A. (1983). O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent: O'zME.
3. Mahmudov N. (2012). Til va madaniyat. Toshkent: Akadernashr.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati (2006-2008). 5 tomlik. Toshkent: O'zME nashriyoti.
5. Umid Ulug'bek o'g, M. (2026). TALABALARNING TAFAKKUR SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHDA ADABIY KONSEPSIYALARNING ROLI. Modern education and development, 46(6), 328-333.
6. Umid Ulug'bek o'g, M. (2026). MADANIY KONTEKST ASOSIDA TIL O'RGATISHNING PSIXOLINGVISTIK JIHATLARI. Modern education and development, 46(6), 340-345.
7. Umid Ulug'bek o'g, M. (2026). YEVROPA VA SHARQ ASARLARI ASOSIDA TIL O'RGANISHNI SODDALASHTIRISH METODIKASI. Modern education and development, 46(6), 334-339.
8. Umid Ulug'bek o'g, M. (2026). TALABALAR UCHUN XORIJIY VA MILLIY ASARLAR ASOSIDA INDIVIDUAL TA'LIM DASTURLARINI ISHLAB CHIQUISH. Modern education and development, 46(6), 322-327.
9. Umid Ulug'bek o'g, M. (2026). XORIJIY VA MILLIY ASARLAR ORQALI MADANIYATLARARO KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH. Modern education and development, 44(3), 162-167.
10. Umid Ulug'bek o'g, M. (2026). ADABIY ASARLAR ASOSIDA KONTEKSTUAL O'QITISH: NAZARIYA VA AMALIYOT. Modern education and development, 44(3), 156-161.